

Головань Т.П.
кандидат філологічних наук,
науковий працівник,
Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

«ВОЦЦЕК» ЮРІЯ ІЗДРИКА: СКЛАДОВІ ЦІЛІСНОСТІ РОМАНУ

Роман Юрія Іздрика «Воццек» вийшов 1997 року і відразу потрапив до переліку найзначніших творів сучасної української літератури. Критика жваво і прихильно відгукнулася на дітище головного редактора часопису «Четвер». У критичних відгуках йшлося про такі аспекти роману, як особливості стилю, інтертекстуальність, місце в літературному процесі [1, 3].

У цій статті порушимо питання цілісності «Воццека», розглянувши його як смислову динамічну єдність.

Може здатися, що ключ до цілісності роману – у його «симетричній» будові, адже «Воццек» складається з двох частин – «Ніч» і «День», які уже самими назвами підводять до задуму симетричного розташування матеріалу, коли частини розміщені одна щодо одної, немов предмет та його відображення у дзеркалі. Треба сказати, що це враження не хибне. У романі справді йдеться про такий задум і є елементи симетрії (наприклад, розділи «Прихід героїв» з частини «Ніч» і «Відхід героїв» з частини «День», молитви до Бога наприкінці кожної частини). Але цей задум не втілено, бо він є швидше компонентом теми, ніж структури, про що свідчить розділ «Шеол», де іронічно описано текстуальну симетрію як один із можливих сценаріїв розгортання оповіді з відповідним заглибленням в історію створення «дзеркального» тексту. Тому елементи симетрії, очевидно, не є центральними у конституюванні цілісності роману.

Визначальним у смисловому розгортанні «Воццека» є спорадичне розмивання межі між персонажем (Воццеком) і оповідачем (суб'єктом письма) [3, с. 91-99]. Це стається тому, що в певний момент (майже з перших сторінок роману) оповідач ідентифікує власні переживання з переживаннями Воццека – не створеного, а вже відомого з історії мистецтва героя-персонажа [2, с. 101]:

«Втім незабаром тобі дано було зрозуміти, що ані той страх, ані той біль і відчай не належали жодній з описаних тут картин. Вони ще довго не знаходили свого втілення у фантомах і фатамоганах сновидінь, аж поки одного разу ти не побачив – і впевненість набула характеру остаточного вироку – невеличку, майже квадратну в плані кімнатку (...) Перед цим ліжком, упершись чолом в його металеву перекладину, стояв навколішках чоловік, чийого обличчя ти не бачив, але в свідомості твоїй проступило нараз його ім'я – так проступає на пергаментях стертий раніше напис. «В» «о» «к». Подвійне «ц». Воццек!»

Отож упізнавши себе у Воццекові, оповідач надалі описує його, як себе. Власне, цей паралелізм між оповідачем і персонажем з більшим чи меншим зближенням аж до ототожнення простежується на всіх етапах розгортання роману. Ось хоч би такий приклад:

«Це свідчило про існування по той бік пам'яті повноцінного ландшафту твоїх снів. Ландшафту, зрозуміло, змінного, примхливого, рухливого і нетривкого, та все ж доволі цілісного в якихось своїх кордонах, координатах, демографічних показниках, населених пунктах, рельєфах місцевості.

(Отак і Воццек, не позбавлений дорогоцінного дару дрібного провидіння, десь за рік чи за два до того, як отримав у спадок маєток на околиці міста, почав помічати, що темні сюжетні сніви усе частіше приводять його в якийсь занедбаний будинок у глибині закинутого парку...»

Як і Воццек (згадаймо «ембріологію» його «хвороби», що розпочалася з відлюдництва, страху перед соціумом і завершилася почуттям гіпертрофованої власності, коли він ізолював від світу дружину й сина), оповідач – відлюдник, якому більше імпонує мандрівка темними лабіринтами власної свідомості, ніж подорож освітленими приміщеннями соціальної реальності. Свою ексцентричність він транслює, розповідаючи про світ власних сновидінь (який, немов уві сні, часом виявляється світом сновидінь Воццека). Йому комфортніше не в реальному світі, а там, де панує логіка метаморфоз. Як наслідок, перед нами постає сноподобний, безсюжетний (точніше, «парасюжетний») текст.

Ясно, що поява імені «Воццек», що має значну «інтертекстуальну валентність» і асоціюється з певним сюжетом (чи групою мотивів: М. Павлишин називає Йоганна Християна Войцека, що жив у першій половині XIX століття, драматический фрагмент «Войцек» Георга Бюхнера й оперу «Воццек» Альбана Берга [2, с. 101]), змушує визначитися з місцем історії про Воццека: розповідати або ігнорувати її.

До розказування сюжету підштовхує зовнішній стимул – соціальне замовлення, конкретніше – інтереси читача (зрозуміло, що це умовний читач, за яким, правда, проглядається певне соціальне тло, масові читацькі смаки тощо), який чекає від письменника подієвої ясності (диференційованості) і не хоче, щоб його ошукали, – а також «обов'язками» письменника, що – у такій ситуації, тобто йдучи за соціальним замовленням, – мусить бути творцем сюжету або оповідачем історій.

Перші рядки роману свідчать, що його розпочато, як сюжет: *«Біль повернувся вночі. «Знову, – з роздратуванням подумав він. І знову, і знову, і знову». Знову, отже, доведеться терпіти до ранку».* А описування внутрішнього стану Воццека, що страждає від фізичного болю, нагадує психологічно підкреслену (і тому винесену в початок твору) кінцівку певної історії, яка з ним відбулася й призвела до невтішного фіналу.

Однак, тільки-но активізується описане упізнання, оповідач збивається на фіксацію власних переживань. Це призводить до уповільнення оповіді. Так, після описування головного болю героя одразу ж з'являється класифікація болю – цій типологічній спробі присвячено цілий розділ («Різновиди болю»).

Або ж: тільки-но згадано ім'я «Воцек», чим загострюється (за розмитою межею між оповідачем і персонажем) проблема його цілісності – з'являється розділ «Пошуки особи». Інші розділи та частини роману, як-от «Він повертається» або «Начерк ентомології», узагалі розгортаються з випадкових асоціацій. Відтак роман перетворюється на відкриту структуру, яка поповнюється уривками, частинами, епізодами, які уповільнюють оповідь. Відступи від сюжету вимагають пояснення. Тому в романі з'являються численні ремарки, автокоментарі, дописування, переписування, роздуми над оповідними ходами, що належать оповідачеві і що їх можна класифікувати як зображення процесу письма.

Прикметну конкретизацію знаходимо наприкінці розділу «Різновиди болю»:

«Було йому, якщо не помиляюся, без кількох місяців тридцять два, звали його Воцек. Господи, як мені це все остогидло».

У цьому уривку перше речення є частиною портретної характеристики персонажа (їй відповідає оповідь від третьої особи) і, отже, сегментом (або й початком) сюжету. Таким реченням міг би починатися роман, якби його межі співпадали з сюжетом. Слова «Господи, як мені це все остогидло», що несподівано виринають, ніби перериваючи історію, вочевидь, належать оповідачеві (оповідь від першої особи), і означають, що розказування історій є для нього неприємним (огидним) процесом. Він, цей процес, мабуть, перестав асоціюватися зі справжньою творчістю, перетворився на кліше. Тому природнішим, а отже, й комфортним для оповідача є фіксування власних внутрішніх станів, течії думок.

От оце протистояння між бажанням і зовнішнім зобов'язанням, між схильністю транслювати плин свідомості і необхідністю писати зрозуміле читиво, між тим, що приємно і неприємно – і визначає напружене розгортання роману, а також співвідношення і чергування сюжетних і несюжетних компонентів твору.

Дуже прикметне, але тимчасове розв'язання цієї суперечності полягає в тому, щоб все-таки іти за течією самої мови, писати, як пишеться, доки транслювання безсюжетності не дійде природної межі, не проявить ознак вичерпаності, що дозволить так само природно, згадавши про відповідальність перед читачем – без огиди – перейти до розказування історії Воцтека:

«...це блудне і блудливе коло розірвати важко або й неможливо, – головне не перескакувати ні через п'яте, ні через десяте, а йти за ритмом слів, у риму кроків, і перше, ніж дійти до Воцєкових снів, слід дійти до сну про Воцєка...».

Такої межі досягнуто у другій частині роману – і тоді з'являються кілька добре написаних сюжетів (це історія Воцтека, історія героїні А. та історія їхнього кохання). Ці сюжети супроводжено автокоментарями.

«Ну от, а тепер, коли розсунуто все, включно з фіранками, потрібно щось із усім цим робити. З собою. З пам'яттю про А. І з Воцєком».

На деннім світлі бліднуть деталі твого падіння, але чіткіше вимальовуються обов'язки. Отож пам'ятаючи необхідність відповідати за

свої слова, – ого-го! ще й як пам'ятаючи! – ти берешся відтворити Воццекову долю...».

Цим коментарем розпочинається історія Воццека.

Історія героїні А. так само розпочинається авторською ремаркою:

«Ну що ти можеши сказати про А.? Вона така... така... Ти ж навіть не знав ніколи до ладу, як назвати колір її волосся, аж поки не прочитав десь писане майже про неї: «граційно тримаючи кошик, перетинає майдан жінка з медвяним відтінком волосся й ім'ям спартанки».

Історія А. для тебе – це щось на кшталт перепохованням мощів (куди їх тепер – на батьківщину?), і все ж, і все ж».

Тому цілком логічною видається кінцівка, де «силуваність» сюжетного розгортання не є аж такою обтяжливою, її зрівноважено іронічним контекстом, відчуттям задоволення від усунутої суперечності і написаного тексту:

«Ну от, здається, і все. Для всіх знайшлося місце, всіх кудись порозпихав – Воццек замкнений у помальованій набіло кімнатці (сьогодні біль відпустив його, я милостиво дарую йому день полегшення), Той все ще повертається, наш милий графоманчик Той, а я сиджу за столом і прощаюся з героями «Ночі» і «Дня».

Як бачимо, вагомим фактором цілісності роману Юрія Іздрика «Воццек» є смислова єдність діяльності оповідача, спрямована на подолання низки суперечностей оповідного процесу і творення завершеного художнього твору. У цьому факторі – ключ до інших рівнів цілісності роману.

Список використаних джерел:

1. Бондар-Терещенко І. Лікування слововиверженням / І. Бондар-Терещенко // Літературна Україна. – 1998. – № 14. – С. 5.
2. Павлишин М. «Воццек» Іздрика / М. Павлишин // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 101-113.
3. Поліщук О. Автор і персонаж в українській новітній прозі / О. Поліщук. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – 176 с.

Гульченко Т.І.

аспірант кафедри української мови,

Інститут української філології та літературної творчості

імені Андрія Малишка

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Вивчення системності лексики є одним із основних завдань сучасної лексикології. Знайти специфічні особливості у класах слів і глибше зрозуміти